

BİLİM-HADİS İLİŞKİSİNE DAYALI BİR METİN TENKİDİ TARTIŞMASI

Nevzat TARTI (*)

Özet

Metin kritiği, geçmişte ve günümüzde, hadisciliğin vazgeçilmez sorunlarından birisi olup nihai hedefi, bir rivayetin gerçekten peygambere ait olup olmadığını sorgulamaktır. Son dönemlerin hadis tenkit sisteminde çağdaş bilimin bir argüman olarak kullanılması, bu sorunu ileri derecede kompleks bir şekle büründürmektedir. Kur'ân ve hadislerden oluşan dini metinleri bilimsel paradigmayla test etme pozisyonuna düşmeleri, müslümanları, hadislerin sahit veya uydurma oluşunu tespit etme bile bu paradigmayı kullanmaya zorlamıştır. Bu, bir hadisin bugünkü bilimsel sonuçlarla örtüşüyor ve deneysel olarak ispatlanıyorsa, sahit olacağı anlamını taşıyordu. Aynı şekilde bilime aykırı ise, o zaman mevzu sayılmıyordu, yani onu peygamber söylemiş olamazdı. Çalışmamızda, bilgedeki tarihselliği yok sayan ve peygamberin çağdaş bilimsel bilgiyle donanımlı olduğu inancını taşıyan bu iki anakronist yaklaşımın tartışması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Metin tenkidi, sahit, uydurma, bilim, deney, pozitivist, pozitivism.

A Discussion About Criticism of Text Based on Relationship Between Science and Hadith

Abstract

Criticism of text, as in the past, is one of the unavoidable problems in the studies of hadiths. The aim of this criticism is to examine if a hadith really belongs to the prophet Muhammad. The usage of contemporary science as a guide in the criticism system of the new ages makes this problem exceedingly difficult. Because of verifying religious texts (Kur'ân and Hadiths) with scientific paradigm, the muslims had to use that paradigm to decide if a hadith is genuine (sahih) or false (mevzu). This means that when a hadith is confirmed by results of the science and experiment, it should be genuine, otherwise false. These two anachronic approaches which pretend not to see the historicity of the knowledge and believe that the prophet Muhammad is able to know all of contemporary scientific knowledge, are going to be discussed in this work.

Key Words: Criticism of text, genuine (sahih), false (mevzu), science, experiment, positivist, positivism.

*) Dr., YYÜ, İlahiyat Fak. Hadis Anabilim Dalı
(e-posta: ntarti@hotmail.com)

Giriş

Dinsel metinleri (Kur'ân ve Sünnet) pozitivism kökenli bilimsel paradigmanın verileri ile karşılaştırma olgusu, müslüman ilim ve fikir adamlarını geçtiğimiz yüzyılda çokça meşgul eden bir problemdir. Biz bu çalışmada, metin-bilim karşılaştırmasının Kur'ân'a bakan tarafını ilgili araştırmacılara bırakarak, konunun hadislerle alakalı boyutu üzerinde bir değerlendirme yapmak istiyoruz. Hadisleri çağdaş bilimle karşılaştırma meselesi, genellikle iki şekilde ortaya çıkmaktadır: Birincisi, hadislerde yer alan bir takım bilgilerin bugünkü bilimsel sonuçlarla örtüşen yönlerinin tespit edilmesi ve bu örtüşmenin bir mucize anlayışı içinde sunulmasıdır. İkincisi ve bizi burada yakından ilgilendireni ise, hadislerin **sahih** veya **uydurma** olduğuna bu bilimsel verilerle karar verme çabasıdır. Böyle bir çaba, hadis ilminin ciddi bir sorunu olan metin tenkidinde bilimsel verilerin bir kriter olarak kullanılmasını, daha ileri bir aşamada ise, rivayetlerin deneylerle test edilmesi gerektiği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Ancak biz bu çalışmamızda, bilime uygunluk ilkesini tartışmaya açabilmek için, Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetlerin, bugünün bilimsel bilgisi veya deneysel sonuçları ile örtüşmesinin zorunlu olmadığı şeklindeki bir varsayımdan hareket etmekteyiz. Bu varsayıma bağlı olarak da, bir hadisin sahihliğine veya mevzu (uydurma) oluşuna çağdaş bilimsel verilerle karar vermenin sağlıklı bir yol olup-olmadığını sorgulamaya çalışacağız. Yanlış anlaşılma endişesinden dolayı, bu çalışmada bir bilim karşıtlığı söz konusu olmadığını da öncelikle hatırlatmak durumundayız. Çünkü bilim hayat için bir zorunluluktur. Fakat tartışmamız bilimin bizce yanlış bir kullanımına işaret etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışmada, son yılların yoğun gündemini oluşturan sünnet ve hadisin anlaşılması problemi katkı sağlayacağı ümidiyle, bu tür bir metin tenkidi girişiminin esas aldığı Peygamber anlayışı belirlenmeye çalışılacaktır. Ama önce hadis tenkidinin ne olduğunu kısaca ifade etmek gerekmektedir.

Hadis Tenkidi ve Bilime Aykırılık Sorunu

Yerleşik tenkit sistemine göre, hadislerin **sahih**, **zayıf** veya **uydurma** oluşunu tespit için iki yol izlenmektedir. Bunlardan birincisi, senet tenkididir. Buna göre, hadisi nakleden ravilerin ve senedin bir takım özellikleri dikkate alınarak bir inceleme yapılır ve o rivayetin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olup olmadığına karar verilir¹. Subjektif bir değerlendirme olsa da, bir haberin kaynağına aidiyetini tespit için öncelikle başvurulacak işlem budur. Fakat sağlam bir senedin arkasından gelen metnin uydurulmuş olabileceği ihtimali nedeniyle, hadislerin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını tespit etmede başvurulacak ikinci bir yola daha ihtiyaç vardır. O da sözün kendisinden hareketle metin tenkidi, yapmaktır². Metin tenkidi sisteminde, bir rivayetin Hz. Peygamber'e ait olabilmesi için onun Kur'ân'a, sünnete, dinin genel esaslarına, akla ve tarihi gerçeklere uygun olması şart koşulmaktadır. Çok sayıda insanın görmesi gereken bir olayın bir kişi tarafından ri-

1) Celâleddin es-Suyûtî, *Tedribu-Râvî*, Beyrut, 1399/1979, I, 63 vd.; Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakd 'İnde'l-Muhaddisîn*, Riyâd 1402/1982, 5.

2) Metin Tenkidi hakkında geniş bilgi için bkz., Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İst., tarihsiz, 157 vd.; Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Metin Tenkidi Metodları*, çev., İlyas Çelebi, ve diğerleri, İst. 1997, 40 vd.

vayet edilmemiş olması gerektiği de bu şartlar arasındadır³. Yine, Modern bilimin gelişmesine bağlı olarak “Müşahede, tecrübe ve ilme aykırı olup-olmama”⁴ özelliği de, son dönemlerin hadis tenkidinde kullanılan bir kriterdir. Buna göre bilimin verilerine uymayan hadislerin sahih olamayacağı, bilimsel verilerin doğruladığı hadislerin ise sahih olduğu anlayışı sergilenmektedir.

Ahmed Emin (ö. 1374/1954), hadiscilerin metin tenkidine yeterince önem vermediklerini ifade ederken böyle bir yöneliş içine girmektedir. Ona göre hadisciler, rivayet sırasında veya bu rivayeti yazıya geçirirken metnin bilimsel gerçeklere uygun olup olmadığını test etmemişlerdir. “*Mantar kudret helvasındandır ve suyu göz için şifadır. Acve (hurma) ise cennettendir ve zehire karşı şifadır.*”⁵ şeklindeki hadis bu duruma bir örnektir. Ahmed Emin, bu hadisin sıhhatini tespit bağlamında, hadisçiler için şu soruları sormaktadır. “*Bu hadisi tenkid etmek için mantarı bir deneyden geçirmeyi düşündüler mi? Onda gerçekten göze şifa olan bir özellik var mıdır? Yine acvede ilaç özelliği var mıdır?*” Bu soruların cevabını da yine kendisi vermektedir. “*Evet, onlar Ebû Hureyre’nin şöyle dediğini de aktardılar: ‘Üç, beş veya yedi adet mantarın suyunu bir kabin içine sık-tım. Gözleri hasta olan bir cariye me tatbik ettim ve iyileşti.’*”⁶ Fakat Ahmed Emin, bir kişinin deneyini yeterli bulmamakta ve sözlerine şöyle devam etmektedir: “*... İşin doğrusu defalarca deney yapılmasıdır. Daha önemlisi, muhteviyatının öğrenilebilmesi için tahliller yapılmasıdır. Eğer o dönemlerde tahlil mümkün değil idiyse, tümevarım yoluyla deney yapılmalıydı. İşte bu, hadisin sahih veya uydurma oluşunu anlamak için bir yöntemdir.* (vurgu: nt)”⁷ Bu sözleri ve yaklaşımıyla Ahmed Emin, kendi dönemi ve öncesinde etkili olan pozitivist bilgi kuramının merkezinde yer almaktadır. Çünkü pozitivistin temel tezi de bilginin fiziksel dünyadan ve ancak deneyle elde edileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla pozitivist kuram, bu bilgi kaynakları dışında bir kaynaktan gelen bilgiyi kabul etmemektedir⁸.

Ahmed Emin’in hadis tenkidinde aynı kuramı kullanmak istemesi, içinden çıkılması zor bir karışıklığı da beraberinde getirmektedir. Çünkü deneysel bilgi, şimdi burada var olanın, somutun bilgisidir. Geçmişe ait bilgiler ise, bizim için somut değil, tamamen soyut bir durumdadır. Bin yıl öncesinde yaşamış “A” öznesinin bir sözü bir eylemi bizim karşımızda duran deneysel bir nesne olamaz. Ancak aynı kişi bizim canlı muhatabımız olarak şimdi eyleyen bir özne olduğu zaman, eylemi deneysel bir bilgi sunabilir. Ve biz o an eylemin “A”ya ait olduğunu somut olarak görmüş oluruz. Başkalarına aktardığımızda bilgi, bu özelliğini yitirir. Dolayısıyla deney aracılığıyla biz, bir söz veya eylemin gerçekten “A”ya ait olduğunu veya aksini ispat edemeyiz. Artık bu bilgi ancak bir inanç, güven ve kabul temeline dayanan bir bilgidir ve bunun deney bilgisine dayalı kuramlar açısından bir değeri yoktur. Böylece Ahmed Emin deney dışı bir sosyal konuyu, deney-

3) Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, Ank. 1984, 177 vd.; Polat, 171 vd.; Dümeyni, 102 vd.

4) Polat, 209-211.

5) Buhâri, *Sahih*, İst., 1992, Tıbb, 30; Muslim, *Sahih*, İst., 1992, Eşribe, 158, 159, 162; Tirmizî, *Sunen*, İst., 1992, Tıbb, 22; İbn Mace, *Sunen*, İst., 1992, Tıbb, 8; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, İst., 1992, I, 187, III, 111.

6) Tirmizî, *Tıbb*, 22.

7) Ahmed Emin, *Duha’l-İslam*, 10. baskı, Beyrut, II, 130-131.

8) Ahmed Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ank. 1997, 565.

sel platformda tartışmakla hadis araştırmacılarını zor bir bilmecenin içine atmış olmaktadır.

Hadisçilerin metin tenkidine yeterince önem vermediğini düşünen Ahmed Emin'e göre, hadis ilmindeki otoritesine ve hadisleri tetkikdeki titizliğine rağmen Buhârî bile, deney ve tecrübe tarafından yalanlanabilecek bir takım rivayetleri kitabına almıştır. Çünkü o, sadece rical tenkidi ile yetiniyordu. Nitekim her sabah yedi adet acve hurması yi-yene zehir ve sihir dokunmayacağını ifade eden Sahîh-i Buhârî'deki bir hadis⁹, Ahmed Emin'e göre bilimsel gerçeklere uymamaktadır¹⁰.

Maurice Bucaille de, bu tür bir yaklaşıma sahiptir: Ona göre Kur'ân nassları çağdaş bilimin verileriyle tam bir uyum içinde olmasına karşın, bilimle alakalı bazı hadisler, günümüzde kabulü pek mümkün olmayan izahlar içerirler. Bu hadislerden birisi, şu rivayettir: Batışı esnasında güneş, Allah'ın Arşı önünde secdeye varır, dönüşüne yeniden başlamak için izin ister. Kendisine nereden geldi ise oraya gitmesi emredilir. (O da doğduğu yere döner. Hareketini tamamladıktan sonra tekrar arşın altına gider...(hareketine böyle devam eder)¹¹. Bucaille'e göre bugünkü bilim tarafından yalanlanmakta olan bir bilgiyi, yani güneşin dünya etrafında döndüğü bilgisini içermekte olduğundan, bu hadisin sıhhati şüphelidir¹².

Kimilerine göre de bir hadisin, bilimsel verilere muhalif olması, hadisin mevzu olacağına bir işarettir¹³. Dolayısıyla pozitif bilimlerin kanunları ile çelişen hadisleri mevzû saymak gerekmektedir¹⁴. Birkaç paragraf öncesinde Ahmed Emin'in yaklaşımı hakkında yaptığımız değerlendirmelerin bu görüşler için de geçerliliğini burada hatırlatarak tartışmanın diğer kanadına geçebiliriz.

Bu noktada yollar ayrılmakta ve bilimsel verilere uymayan hadislerin mevzu sayılmalarına itirazlar gelmektedir. Örneğin Mustafa es-Sibâî Ahmed Emin'e Şöyle cevap vermektedir: "...[O] her müslümanın bu meyveden bir tane alarak tek tek gözlerine sürmelerini, eğer gözleri kör olursa (ilgili hadisin nt) uydurulmuş, değilse sahih olduğunun anlaşılacağını ileri sürmektedir...Peki kendisi benzeri bir tecrübeye kalkışıp kör mü oldu? Ya da böyle bir deneme sonucunda kendisine zararı dokunan birisini mi duydu? Yoksa meyvenin analizini yaparak ortaya çıkan özellikler hadisin uydurulmuş olması gerektiğine mi götürdü kendisini? Hadi bütün bunları yaptığını varsayalım, ona şunu sormamız gerekmez mi: Tahlilini ve denemesini yaptığın bu mantar hadiste özellikleri belirtilen Rasûlullah dönemi hicaz bölgesi meyvesi midir? Dahası tıp ulaşılabileceğinin en son noktasına gelerek, hadiste belirtilenlere muhalefet sonucunda mı hadisin yalan ve uydurulmuş olduğu yargısına varabiliyorsunuz?"¹⁵

9) Buhârî, Et'ime, 43, Tıbb, 52, 56.

10) Ahmed Emin, *Fecru'l-Islam*, Beyrut 1969, 218.

11) Muslim, İman, 250. Ayrıca bkz., Buhârî, Bedu'l-Halk, 4, Tevhid, 22;

12) bkz., Maurice Bucaille, *Tevrat, Inciller, Kur'ân-ı Kerim ve Bilim*, çev., Suat Yıldırım, İzmir, 1984, 359-360.

13) İbrahim Bayraktar, "Metin Tenkidi ve Müşkil Hadisler", *Atatürk ÜİFD*, sayı: 12, 1995, 211.

14) Kandemir, 118.

15) Mustafa Sibâî, *İslam Hukukunda Sünnet*, çev. Edip Gönenç, İst. 1981, 285.

Bu bağlamda Maurice Bucaille'e de ilginç bir tepki gösterilmektedir. Bu tepkilere onun *La Bible, le Coran et la Ccience* adlı eserinin Türkçe çevirilerinden iki tanesinde rastlamaktayız. Birinci çeviride, hadislerin ilmi verilere aykırılık nedeniyle sıhhatlerinin şüpheli olduğu ifade edilen sekiz sayfalık bir bölüme yer verilmemektedir. Gerekçe ise, mütercim tarafından düşülen dipnotta ifade edildiği şekliyle, okuyucuda hadisler hakkında olumsuz bir takım kanaatlerin oluşması endişesidir¹⁶. Aynı eserin diğer bir çevirisini yapan Suat Yıldırım ise, eserin sonunda, bu tür hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda okuyucuyu aydınlatmak amacıyla on üç sayfalık bir açıklama yaparak, hadislerin bilime aykırılık nedeniyle reddedilmesine karşı tepkisini dile getirmek istemiştir¹⁷.

Çağımızın bilimsel verilerine aykırı düşen hadislerin reddedilmesi düşüncesinin karşı karşıya olduğu problemlere değinen Selahattin Polat ise, görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “*Acaba ilim varabileceği en son noktaya ulaşmış mıdır. Ve bugünkü ilmi sonuçların ileride değişme ihtimali yok mudur?*”. İlimin bugün değişmez kesin sonuçlara ulaştığını söylemek mümkün değildir. Nitekim bundan önceki çağların ilmi seviyesine göre yapılan bir takım değerlendirmeler ve ileri sürülen fikirler bugün bize saçma gelebilmektedir. Geçmişlerin akıl almaz gördükleri hususlardan çoğu bugün gayet normal hale gelmiştir. İlimin son merhalesine ulaştığını kabul etmek bizzat ilmin kendisine aykırıdır. İlim ilerledikçe insan bilmediği yeni şeyler keşfetmekte, bilmediklerinin ne kadar çok olduğunu farkına varmaktadır. O halde herhangi bir hadisi ilme aykırı diye reddetmek, beraberinde birtakım problemleri getirecektir. Hatta red bir tarafa, nasları ilmin ışığında yorumlama çabalarında da aynı mahzurlar söz konusudur...”¹⁸

Bu son değerlendirmeye katılmamak mümkün değildir. Fakat Müslüman ilim adamları, değişen ilmi verilerle hadislerin zayıf veya mevzu sayılamayacağını ifade ederlerken, bir taraftan da modern bilimlerin ulaştığı verilerle bazı hadislerin ne kadar sahih olduğunun ispat edildiğini savunabilmektedirler¹⁹. Hatta aynı savunma Kur'an'ın Allah (c.c.) kelamı oluşunun ispatında da kullanılmaktadır²⁰. Bu durumda, “*Hadislerin bilimsel verilerle reddine hayır, ama aynı verilerle hadis tashihine evet.*” şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Madalyonun İkinci Yüzü: Bilimsel Veriler ve Deneyle Hadis Tashihi

Hadis tashihi, gerekli incelemeyi yaptıktan sonra, bir rivayetin Rasulullah'a ait olduğu kararına ulaşma anlamında kullanılan bir terimdir²¹. Modern bilimlerin verilerine aykırı olduğu gerekçesiyle hadislerin reddedilmesi düşüncesini eleştiren Müslüman ilim adamları, bir taraftan da bu verilerle hadis tashihinde bulunabilmektedir. Sinek hadisi di-

16) Maurice Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*, çev., Mehmet Ali Sönmez, İst. 1987, 383.

17) Bucaille, 379-380.

18) Polat, 210. Benzer bir açıklama için bkz. Sıbaî, 277.

19) Bucaille, 375 vd. (çevirenin notu); Polat, 211.

20) Bucaille, 383 (çev. M. Ali Sönmez'in dipnotu)

21) Abdullah Aydınlı, “Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Diyanet Dergisi*, cilt: XXI, sayı: 2, 1985, 29.

ye meşhur olan ve Arap dünyasında yoğun bir şekilde tartışılan rivayet hakkındaki yaklaşımları burada örnek olarak verebiliriz. Rivayete göre Rasûlullah (a.s.), bir kapta bulunan yiyecek veya içeceğin içerisine sinek düştüğünde onun kaba iyice daldırılmasını, sonra da çıkarılıp atılmasını emretmiştir. Çünkü sineğin bir kanadında zehir diğerinde ise şifa (panzehir) vardır²².

Bu hadis, günümüzün bilimsel anlayışına aykırı görülmektedir. Bu yüzden böyle bir hadisin sahih olabileceğine inanmada güçlük çekilmektedir. Çünkü sineğin mikrop taşıyıcı olduğu artık bilinmektedir. Aslında bu hadis üzerindeki sıhhat tartışmaları erken dönemlerde başlamıştır. İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin söz konusu hadisi kuşkuyla karşılayan bir gruba cevap vermeye çalışması bunu göstermektedir²³.

Sinek hadisine olumsuz yaklaşımlara cevap vermeye çalışan Ebû Şehbe'ye göre modern tıp, sineğin bir kanadında zehir diğerinde panzehir bulunduğunu ispatlamıştır. Sinekte panzehir olduğuna dair, 1927 yılında yapılan bilimsel deney ve tıbbi incelemelerin bulguları, *'İngiliz Tıp Mecmuasında'* yayınlanmıştır. O günden itibaren bu tür deney ve araştırmalar sürdürülmüştür. Böylece sinek hadisinin, Hz. Peygamber'in bir mucizesi oluşunun ispatlandığını düşünen Ebû Şehbe'ye göre, artık okuyucuların ve basiret sahibi araştırmacıların, hem rivayet hem de dirayet bakımından bu hadisin sahih olduğunu kabul etmeleri gerekmektedir²⁴.

Bu konu bir zamanlar Arap dünyasında, üzerine müstakil bir kitap yazılacak kadar önemli bir problem haline gelmiştir. Örneğin Halil İbrahim Molla Hâtır, *el-İsâbe fi Sıhhati Hadisi'z-Zübâbe* adlı eserinde, sinek hadisinin hem senet itibarıyla sahih olduğu sonucuna ulaşmakta²⁵, hem de yapılan bir takım deneylerle sahihliğinin doğrulandığını vurgulamaktadır²⁶. Yine o, çalışmanın sonlarına doğru şöyle demektedir: "Sayın okuyucu, sana doktorlardan ve diğer ilim adamlarından pek çok bilgi aktarıldıktan sonra, müslüman birisinin içinde bu hadisin sened ve metin itibarıyla sahih olduğu konusunda herhangi bir şüphe kalır mı?"²⁷. Bu yaklaşım, sinekte panzehir bulunduğunu ispatladığı söylenen bir takım deneylere bağlı olarak ifade edilmektedir²⁸. Fakat sinekteki pek çok şifa ve özellikleri tespit eden bu doktorlar ve ilim adamlarının, yemeklerine bir sinek düştüğünde onu hadiste tavsiye edildiği şekliyle, yemeye devam edip-etmedikleri de merak konusudur. Bu tür bir merakı dikkate almış olmalı ki müellif, hadisteki emrin bir zorunluluk değil, yol gösterme amaçlı olduğunu söylemek durumunda kalmıştır²⁹. O za-

22) Tayalisi, *Musned*, Daru'l-Marife, Beyrut tz., 291 (2188); Ahmed b. Hanbel, II, 229, 246, 443, III, 24; Buhârî, *Tıbb*, 58; Ebû Dâvûd, *Sunen*, İst. 1992, Et'ime, 48; İbn Mâce, *Tıbb*, 31.

23) İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis-Hadis Müdafaası*, çev. M. Hayri Kırbasoğlu, İst. 1979, 302 vd.

24) Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, çev., Mehmet Görmez-M. Emin Özafşar, Ank. 1990, II, 141-142. Ayrıca bkz., I, 294-302.

25) Halil İbrahim Molla Hâtır, *el-İsâbe fi Sıhhati Hadisi'z-Zübâbe*, Cidde 1405, 27-94

26) Molla Hâtır, 149-150, 161.

27) Molla Hâtır, 185.

28) Molla Hâtır, 150 vd.

29) Molla Hâtır, 185.

man da, bu kadar çabanın gereği nedir? şeklinde bir başka soru akla gelmektedir. Esasında emir kalıplarının ibaha, irşad gibi anlamlar içerdiği de dilin yapısına ait bir gerçektir. Ancak bu gerçek, konunun yapay bir gündemle bu kadar uzatılmasını engelleyecek bir malzeme olarak kullanılabilir.

Molla Hâtır'ın, bir önceki paragrafın ortalarında zikrettiğimiz, doktorlar ve ilim adamlarının yaptığı deneylerden sonra, ilgili hadisin sened ve metin açısından sahilhliği konusunda bir Őphe kalmayacağı yönündeki ifadelerine dönecek olursak, birkaç sayfa önce Ahmed Emin için yaptığımız değerlendirmeyi onun için de yapmak durumunda kalacağız. Orada Ahmed Emin'in hadislerin deneysel bilgiye aykırı düştüğünde mevzu sayılması gerektiği yönündeki telkininin doğurduğu problemi ifade etmiŐtik. Burada ise aynı bakış açısının bir başka versiyonu gündeme gelmektedir. Bu defa da, yine deneysel bilgi ile, bir hadisin sahilh olduğunun tespiti telkin edilmektedir. Dolayısıyla Molla Hâtır ve Eb Şehbe da bu tavırları ile, pozitivist bilgi kuramının merkezinde durmaktadır. Onlar da "A" znesinin bir sözü veya eyleminin gerçekten "A"ya ait olduğunu bize deneyle ispata çalıŐmakta ve Ahmed Emin gibi, deney dışı bir sosyal konuyu, deneysel platformda tartışmakla hadis araştırmacılarını zor bir bilmecenin içine atmaktadırlar. Bu durumda pozitivist bilgi kuramı, rivayetlerin kimilerine göre sahilh olduğunu kimilerine göre de uydurma olduğunu belirleyen bir sihirli değnek gibi algılanmıŐ olmaktadır³⁰.

Aslında bize göre, bir söz veya eylemin Hz. Peygambere ait olduğunu ortaya koymak için bu tür çabalara ihtiyaç yoktur. Aynı Şekilde bilimsel verilerle bir hadisin mevzu olduğuna karar vermek de yersizdir. Bu nedenle her iki yaklaşımın da bir metin tenkidi ölçüsü olarak kullanımı konusunun, yeniden ciddi bir biçimde kritik edilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bilimsel bilgi ve bulgular; aklın önderliğinde tümevarım, gözlem, deney, tecrübe vb. metotlarla elde edilmektedir. Akıl ise içinde bulunduğu Őartlarla kuŐatılmıŐ durumdadır. Bu yüzden onun ilke ve kuralları toplumsal-tarihsel süreçte deđiŐime uğramaktadır. Hiçbir zaman nihai noktaya ulaŐamadıđından da, devamlı olarak Őekillenmektedir. Bu durum Batı düşüncesinde, "akıl tarihselliği" Şeklinde ifade edilmektedir³¹. Aklın tarihselliği, kendisine bağlı ürünlerin tarihselliğini de beraberinde getirmektedir. İnsanlığın sahip olduğu bilgi, keŐif ve geliŐmeler bu sayede gerçekleŐmektedir. Dolayısıyla, akıldaki geliŐme ile tecrübedeki birikim ve hayattaki dinamizmin neticesinde oluşan bilgi ve bilimsel geliŐmeler, değişen/tarihselleŐen bir yapı kazanmıŐ olmaktadır. Bu tarihsellik hem dnn, hem de ađdaŐ dünyanın bilgi ve bilimi için geçerlidir.

30) Burada Molla Hâtır ve Ebu Şehbe gibi yazarların tavırlarını esasen bilime aykırı hadislerin sahilh olamayacağını ileri süren anlayışın manipule ettiğini ve onlara cevap verme kaygısına dayandığını hatırlatmak istiyoruz. Dolayısıyla pozitivism etkisinde kalma açısından her iki anlayışı da aynı keffeye koymanın bir haksızlık getirip getirmeyeceği sorusunu da dikkate almak durumundayız. Ancak biz bu vb. yazarların gerçekte ne düŐündüklerini, hadislere yaklaŐımlarının merkezinde ne olduğunu, sadece bu çerçevede yazdıklarına dayandırmak durumundayız. Yazılardan çıkardığımız sonuçlar nedeniyle, bu tür yazarları, bilimle hadisleri reddeden anlayıŐla paralellik içinde görüyoruz.

31) Wilhelm Dilthey, *Introduction to the Human Sciences*, by Ramon J. Betanzos, Harvester-Wheatsheaf, London 1988, 146-147; Julien Freund, *Beşeri Bilim Teorileri*, ev., Bahaeddin Yediyıldız, Ank. 1991, 54.

Konuya bu açıdan yaklaştığımızda, şöyle bir sonuçla karşılaşırız: Hz. Peygamber dönemindeki akıl, tecrübe, deney, tümevarım gibi yollarla elde edilmiş bilgilerle, diğer dönemlerin bilgilerinin paralel olması için bir zorunluluk yoktur. Hatta O'nun bütün dönemlerin beşeri ve tarihsel bilgilerine sahip olması da gerekmemektedir. Bu nedenle onun, bugünün veya kendi döneminden başka herhangi bir zamanın bilgilerini yansıtmak şeklinde konuşması beklenmemelidir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise, **bir tarihsel dönemi, başka bir tarihsel dönemin ölçütleriyle değil, bizzat kendi şartlarından hareketle anlamak ve değerlendirmek gerektiğidir**³².

Sinek hadisine bu şekilde yaklaştığımızda, onda bir bilimsellik veya bilim dışılık aramaktan çok, dönemin ekonomik yapısı ile alakasının kurulması mümkündür. Bu durumda hadisin hangi tarihsel şartlarda irad edildiği kolayca anlaşılabilir gibi, Rasûlullah (a.s.)'a böyle bir şeyin yakıştırılmaması gibi bir endişe de kalmayacaktır. Yani çevresindeki insanların yaşadığı tarihsel şartlar içinde, O'nun bir kaba düşen sineği tamamen daldırmayı tavsiye etmesi, hatta bunu bizzat yapması da gayet doğal olacaktır. Mesele nin bu yönüne yukarıda görüşlerine başvurduğumuz Ebû Şehbe kısa bir şekilde değinmektedir³³. Fakat hadisin sıhhatini pek çok bilimsel deneyleri zikrederek desteklemeye çalıştıktan sonra bunu yapmaktadır. Sinek hadisinde vurgulanması gerekli nokta, o kadar tartışma ve ispat gayretinden önce, esasen işte bu tarihsel boyut olmalıydı³⁴. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, emir kiplerinde bu özellik doğal olarak vardır.

Maurice Bucaille'in güneşin hareketi ile ilgili rivayete yaklaşımı hakkında da benzer şeyleri ifade edebiliriz. Hatırlanacağı gibi o, bilime aykırı olduğu gerekçesiyle bu hadisin sıhhatinin hayli şüpheli olduğunu söylemekteydi. Halbuki **bir hadisin bilime aykırı bir içeriğinin olması ile, onun gerçekten Hz. Peygamber'in ağızından çıkmış olması farklı şeylerdir**. Konuya metin tenkidi açısından bakarsak, o günün bilimselliği içinde Rasûlullah'ın böyle konuşmuş olması doğal karşılanacaktır. Çünkü bu rivayette ortaçağ hakim olan ve Kopernikle yıkılan³⁵ Batlamyus'un dünya merkezli düşüncesi vardır. Hz. Peygamber de bu bilgiyi kullanmaktadır. Bunda rahatsız olunacak bir durum veya Peygamber için bir eksiklik yoktur. Zira ondan, sonraki çağların astronomik bilgilerini bilmesi beklenmemelidir. Diğer yandan, günlük hayatın pratikleri açısından güneşin, hareket halindeki bir nesne olarak algılanması, belki günümüz için de geçerlidir. Çünkü biz gündelik hayatta; "dünya dönüyor"dan çok, "güneş doğdu", "güneş battı" "güneş bulutun arkasına girdi" şeklindeki yargılarımızla, hareketliliği güneşe atfetmekteyiz.

Bilim-Hadis İlişkilendirmesinin Temelinde Yatan Peygamber Anlayışı

Geldiğimiz bu noktada genel olarak hadislerin, özelde de sinek hadisinin vahy kökenli olduğu gerekçesiyle, tarihsel olmayacağı şeklinde bir itirazla karşılaşmamız müm-

32) Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, [Almanca'dan] çev, Joel Weinsheit-Donald Marshall, Crossroad Publishing, 2. baskı, New York 1991, 231.

33) Ebû Şehbe, II, 143.

34) Hadislerdeki tarihselliğiyle ilgili olarak bkz., Nevzat Tartı, *Hadislerin Tarihsel Boyutu*, (Doktora Tezi) AÜSBE, Erzurum 2001.

35) Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İst. 1969, 164-165.

kündür. Nitekim deneye hadis tashihiye başvuranların kaygıları da buraya dayanmaktadır. Yani onlara göre bu hadis, Hz. Peygamber'in aklına, tecrübesine veya toplumsal kültüre dayalı bir bilgi olmayıp, Allah (c.c.) tarafından kendisine vahyedilen bir bilgidir³⁶. Esasen o, kendi hevasıyla değil, sadece vahyle konuşmaktadır³⁷. Vahiy gönderen ve insanlara akıl verip onu kullanmalarını emreden de Allah (c.c.) olduğu için, bu ikisi arasında gerçek bir çelişme olmaması gerekmektedir³⁸.

Sünnet ve hadisin vahy kökenli olup olmadığı her dönemde tartışma konusu olmuştur, fakat sünnetin bütünüyle vahy olduğu şeklinde bir nihai karara henüz ulaşılamamıştır³⁹. Biz burada Sünnet-vahy tartışmalarına girecek değiliz. Ancak sadece Tıbb-ı Nebevî kapsamına giren rivayetlerin bu boyutu üzerindeki tartışmaları kısaca hatırlatmak istiyoruz. Bu tür hadislerin vahy kökenli olup-olmadığı da tartışma konusudur. Bazı alimler Tıbb-ı Nebevî kapsamına giren söz ve uygulamaların vahiy ürünü olduğu kanaatinde idirler. Örneğin İbn Kayyim (ö. 751/1350)'a göre Rasûlullah (a.s.)'in tıbbî, tabiplerin aksine, vahiy, peygamberlik makamı ve mükemmel bir akla dayanır ve ilahi bir kesinliğe sahiptir. Başkalarının tıbbî ise, çoğunlukla zan ve tecrübelerden ibarettir⁴⁰.

Bazıları da, Rasûlullah (a.s.)'in Tıbb-ı Nebevî kapsamına giren söz ve uygulamalarının vahiy ürünü olmadığını düşünmektedir. Örneğin İbn Haldûn (ö. 808/1406)'a göre, Rasûlullah (a.s.)'in bu yöndeki emirleri âdete dayanmaktaydı. Çünkü O'nun insanlara tıp öğretmek gibi bir görevi yoktu⁴¹. Şah Veliyyullah Dehlevî (ö. 1176/1762) ise, Rasûlullah (a.s.)'in tıbbî ve sağlığa yönelik tavsiye ve uygulamalarının tecrübe kaynaklı olduğunu ifade etmektedir. Diğer yandan ona göre bu türden hadisler, dinin tebliği ile ilişkili de değildi⁴². Burada İbn Haldûn ve Dehlevî, Tıbb-ı Nebevî'yi tecrübe ve örfe dayandırırken, vahiy kökenli olmadığını da vurgulamış olmaktadırlar. Bu bağlamda sinek hadisinin insanların tecrübelerine dayanan bir yönünün varlığını da kabul edersek, vahiy kökenli olmadığını da vurgulamış oluruz.

Burada konunun gayb bilgisi ile bir ilgisinin olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Çünkü, sineğin kanatlarında zehir veya panzehir bulunduğu somut olarak görülemediğinden, o günün insanı için gaybî bilgi şeklinde değerlendirilebilir. Ancak Hz. Peygamber'in gayb bilgisi de sünnet-vahy probleminde olduğu gibi, tamamen tartışmalı bir du-

36) Ebû Şehbe, II, 137-138.

37) Molla Hâtır, 17, 152, 160, 163, Ayhan Tekineş'e göre de: "İlmin henüz keşfettiği bir tek hakikatin, hadislerde mevcudiyetinin hadisin vahiy kaynaklı olduğunu ispata کافی geleceği açıktır." ("Alternatif İslami Tıp", *Divan*, 1998/1, 71.)

38) Hayreddin Karaman, *Hadîs Usûlü*, İst., 1965, 71.

39) Bu tartışmalar üzerinde bir değerlendirme için bkz., M. Hayri Kırbaoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ank. 1993, 251 vd.

40) İbn Kayyim, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, Beyrut 1407/1987, 35; Muhammed Ebû Şehbe de bu kanaattedir. bkz., *Sünnet Müdafası*, II, 137 vd.

41) İbn Haldûn, *Mukaddime*, (*Tarihu İbn Haldun*, I-VIII'in I. cildi), 2. baskı, Beyrut 1408/1988, 651 (Tıbb)

42) Şah Veliyyullah Dehlevî, *Huccetu'l-Lâhi'l-Bâliğa*, Beyrut 1415/1995, I, 241.

rumdur ve henüz bu konuda da son nokta konamamıştır. Gaybla ve Hz. Peygamberin gaybı bilip bilemeyeceği konusuyla ilgili ayetler, rivayetler ve tartışmalarda her iki duruma delil olabilecek pek çok bilgi mevcuttur⁴³. Dolayısıyla lehinde veya aleyhinde söylenecek sözlerin doğruluk-yanlışlık açısından nötr kaldığını düşünüyoruz. Diğer yandan sinek hadisindeki bilginin o günün gaybi bilgisi olduğu yönünde bir delil mevcut değildir. Aksine o gün böyle bir anlayışın varlığı yönünde ipuçları mevcuttur. Sineğin kanatlarından birisinde panzehir bulunduğu yolundaki kanaetler, Molla Hâtır'ın iddia ettiği gibi, ilk defa Hz. Peygamber'in bildirdiği ve son zamanlarda ispatlanan bir bilgi değildir. İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin Tevil'indeki açıklamalara göre, Hz. Peygamber'den yüzyıllar öncesinde yaşamış insanlar da sinekte hem zehir hem de panzehir bulunduğu na inaniyor ve onu tedavi amaçlı olarak kullanıyorlardı⁴⁴. Bu da o dönemlerin kendince bilimsel bir bulgusudur. İnsanın diğer bilgileri gibi, tıp alanındaki bilgileri de tarihsel olup, zamanla ve imkanlarla değişmektedir. Hatta zaman zaman yanlışlanabilmektedir⁴⁵. Bu bağlamda Rasûlullah (a.s.)'a ait rivayetlerin modern tıbbın verileri ile karşılaştırılması, yanlış olacaktır. Çünkü her iki dönemin tarihsel şartları, bilgi birikimi, akıl yapısı ve imkanları birbirinden farklıdır. Bu durumda peygamberin tecrübe kökenli bilgisinin dahi doğru olması gerektiği şeklindeki bir anlayışa dayanan Ahmed Emine ve onun gibi düşünen insanların yaklaşımı da aynı eleştiriye muhatap olmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, çağdaş bilimlerin verilerine güvenerek bir hadisin sahih olmadığına karar vermek kadar, bu bilimlerin ondaki bilgileri doğruladığı gerekçesiyle, bir hadisin ne kadar sahih olduğunu ifade etmenin de yanlış olacağını düşünüyoruz. Çünkü bir hadisin bilime aykırı veya uygun bir içeriğinin olması ile, o hadisin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olması tamamen farklı şeylerdir. Diğer yandan ilmin bugün desteklediği bir rivayet, verileri değiştiği zaman, yine aynı ilim tarafından belki yalanlanacaktır. İşte o zaman aynı hadisin, uydurma kabul edilmesi söz konusu olacaktır. Bu sebeple, hadislerin yeniden tashih edilebileceği görüşüne⁴⁶ katılmakla birlikte, bunun bilimsel verilerle yapılmasına çekince konulmalı ve bir peygamber'in prestij ve itibarı bu tür bilgilere bağlanmamalıdır. Her iki yaklaşımın sahipleri de, esasen bilimsel alandaki değişimin farkındadırlar, fakat buna rağmen hadisleri bugünkü ilmi sonuçlarla karşılaştırıp reddetme veya sıhhatini güçlendirme tavrından kurtulamamaktadırlar. Böylece, bilimle hadisleri mevzu kabul edenler de sahihliğine karar verenler de, esasen, Hz. Peygamber'in her dönemin bilimsel verilerine uygun konuşma veya davranmasını beklemek gibi anakronizme düşmektedirler.

43) Bu bilgiler için bkz., İlyas Çelebi, "Gayb" maddesi, *D/İA*, XIII, 406-408; Ayrıca bk., Mehmed Said Hatiboğlu, *Hadis Notları: Gaybi Hadisler Meselesi* (basılmamış).

44) İbn Kuteybe, 304-305.

45) Çağdaş tıbbın verilerinin zaman zaman yanlışlandığı, doktorlarca bazı hastalara konan teşhislerin, önerilen tedavi şekillerinin ve kullanılması gereken ilaçların değişmekte olduğunu anlatan bir çalışma ve örnekler için örnekler için bkz., Brian Inglis, *Tıbbın Hastalığı "Çağın Hastalıklarına ve Modern Tıbbın Bir Bakış"* 1, çev., Murad D. Çekin, İst. 1990, 9 vd.

46) Aydınlı, "Hadislerin Değerlendirilmesi II", *Diyanet Dergisi*, cilt: XXI, sayı: 3, 13; Dümeynî, 46.